

ІІ. ЕКОНОМІЧНА, СОЦІАЛЬНА ТА ПОЛІТИЧНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 911.3 : 301 : 324

С.І. Сюткін, Л.С. Макаренко

ЕЛЕКТОРАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ В УКРАЇНІ

В статті розглядаються провідні чинники стрімкого перетворення електоральної географії у найважливішу складову політичної географії, досліджуються методи «виборної інженерії», порівнюються виборчі системи країн світу та механізми спотворення волевиявлення виборців, обґрутовується вибір оптимальної для України виборчої системи тощо.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної електоральної географії в Україні пов'язаний із радикальними трансформаційними змінами суспільства кінця 80-х – початку 90-х років ХХ століття [3, 4, 5 та ін.]. Центральним питанням в політико-географічних дослідженнях є географія політичних сил. Серед політичних сил найважливіше місце, як правило, займають політичні партії. Внаслідок цього саме географія впливу політичних партій значною мірою відбуває територіальну розстановку всіх політичних сил.

Мета дослідження: узагальнити існуючі теоретичні і методологічні дослідницькі підходи, методичні і практичні досягнення світової та вітчизняної електоральної географії.

Виклад основного матеріалу. Фокусом політичного життя є вибори. Статистика виборів по своїй важливості та об'єктивності дорівнює даним перепису населення. Адже саме результати виборів характеризують вплив всіх легальних партій, відповідно, їх силу. Таким чином, для політичної географії матеріали виборів є незамінними, тому що дають масові, легко порівнювані за різні проміжки часу дані по дрібним територіальним одиницям, до того ж ці дані легко картографуються.

Сукупність громадян, яким надано право брати участь у виборах, прийнято називати електоратом. Відповідно, географію політичної боротьби і виборів часто називають електоральною географією. Електоральна географія – це складова частина політичної географії, що вивчає територіальні особливості поведінки населення у зв'язку з виборами до органів державної влади і місцевого самоврядування. Предметом її досліджень є електоральна поведінка, що розуміється як своєрідна реакція населення на стан і зміни соціально-економічного середовища проживання. Проявляється електоральна поведінка через виборчу активність, характер політичних симпатій, а також стабільність електоральних переваг [1].

Географічний аналіз електоральної поведінки дає змогу оцінити територіальні відмінності в поглядах населення на принципові проблеми

суспільно-політичного та господарського розвитку країни, напрямки і динаміку змін, на важливі питання її внутрішньої та зовнішньої політики тощо.

До завдань електоральної географії відноситься:

- аналіз територіальних відмінностей участі населення у виборах, виявлення регіонів з найвищими показниками політичної активності та регіонів з високим рівнем політичного абсентейзму;
- дослідження просторової мінливості політичних уподобань виборців;
- моделювання електорального простору на основі даних про подібність (або відмінність) територіального розподілу підтримки того чи іншого політичного угрупування;
- виявлення ступеня й динаміки політичної поляризації територій;
- пошук провідних чинників (соціальних, економічних, культурно-історичних тощо), які формують територіальні відмінності в результатах голосування;
- визначення соціально-культурної бази відповідних політичних угрупувань;
- аналіз часової варіації електоральної поведінки, визначення міри стійкості територіальної диференціації електоральних уподобань в часі;
- прогнозування електоральної поведінки виборців та електорально-географічне районування.

Звичайно, політико-географ повинен користуватися окрім виборчої статистики також і статистикою трудових конфліктів, оперувати результатами соціологічних опитувань, даними партій, профспілок, інших громадських організацій, матеріалами преси тощо. Хоча слід одразу зазначити суттєву ангажованість і суб'єктивність цієї інформації.

При цьому слід визнати, що і політичний результат виборів (навіть найбільш демократичних) далеко не завжди відповідає справжнім інтересам населення. Розглянемо чинники такого положення.

Волевиявлення виборців часто спотворюється механізмом виборчої системи, а також в ході парламентської «політичної гри» – в результаті блокування партій, формування коаліцій та інших подібних дій. Ось чому методологічно невірно обмежувати дослідження територіальної розстановки політичних сил в країні тільки вивченням виборчої статистики.

Гасло «одна людина – один голос» досить давно реалізовано практично в усіх країнах світу (різноманітні обмеження – статеві, расові, вікові, майнові та інші – поступово відпали). При цьому гасло «кожному голосу – однакову вагу» навіть формально реалізованим бути не може.

Частина голосів завжди «пропадає» (якщо партія не подолала зазначений в законодавстві конкретної країни «прохідний бар’єр»). Інші ж («враховані»)

голоси по-різному впливають на формування коаліцій та виконавчих органів влади (приклади «зелених» у ФРН або свого часу СДПУ(о) в Україні [2, 3]). Інколи реальна політична вага деяких партій набагато більша, ніж їх вплив на народні маси. Внаслідок цього, певні територіальні або соціальні групи виборців, що проголосували за таку «малу» партію, опиняються у привілейованому положенні по відношенню до інших виборців, маючи можливість більш ефективно реалізувати свої політичні інтереси.

Користуючись результатами електорально-географічних досліджень, партії планують заходи збільшення свого впливу серед певної соціальної або територіальної групи виборців. Спроби такого впливу можуть бути довго- чи короткотерміновими.

До перших відносяться спроби зміни виборчих законів, Конституції, цілеспрямований перерозподіл виборців між округами. Такі плани важко здійснювати (потрібна «конституційна більшість» – це дві третини місць в парламенті або голосів на референдумі). Тому частіше практикуються заходи короткотермінової дії (включно й з «брудними технологіями»):

- раціональний розподіл коштів на виборчу кампанію, партійну пропаганду та інше. Найбільша увага приділяється тим районам, які партія реально може «перехопити» у конкурентів або тим, де її перемога була «непевною» (так звані «маргінальні райони»). Значно менша увага відводиться як «надійним», так і «безнадійним» округам;
- «купівля» голосів шляхом розподілу субвенцій місцевим бюджетам, державних капіталовкладень, підрядів, замовлень, будівництва об'єктів інфраструктури, в яких зацікавлені мешканці районів;
- маніпулювання межами виборчих округів – «виборна інженерія» або «джеррімендерінг» (сумнозвісний губернатор штату Массачусетс у США Елбрідж Джеррі, намагаючись гарантувати собі перемогу на виборах 1812 року, створив округи примхливої форми, один з яких нагадував саламандру. Звідси й пішов термін, який є гібридом прізвища губернатора та назви виду ящірки).

Для розуміння механізму спотворення волевиявлення виборців певною виборчою системою, треба розглянути основні види цих систем. Визначальними ознаками при проведенні такої типізації є:

- число голосів у кожного виборця;
- спосіб територіального групування виборців;
- число представників, що обираються від кожного округу.

У відповідності до поєднання названих ознак виділяють 3 типи виборчих систем: 1) мажоритарні, 2) пропорційні, 3) змішані (або пропорційно-мажоритарні). Кожна з цих систем має свої переваги та недоліки.

Мажоритарні системи найбільшою мірою відповідають конституційним виборчим правам громадян (безпосередньо обирати та бути обраними), оскільки всі вони ґрунтуються на принципі проведення виборів на засадах загального, рівного і прямого виборчого права.

Найбільш поширений та простий вид – *одномандатна мажоритарна система* відносної більшості. Територія країни поділяється на виборчі округи, кожен з яких представляє в парламенті 1 депутат, який отримав відносну більшість. Всі голоси, отримані конкурентами переможця (а їх в сумі може бути більше, ніж у нього), – не враховуються. Отже, кандидат в депутати при цій системі часто не має підтримки не тільки більшості виборців, але навіть більшості тих, хто брав участь у голосуванні. Така система поширена у Великобританії, США та країнах «переселенського капіталізму» – Канаді, Новій Зеландії, Південно-Африканській Республіці.

При *багатомандатній мажоритарній системі* кожен виборець має стільки голосів, скільки депутатів вимагається вибрати від даного округу (вибори у місцеві органи влади Великобританії, Нової Зеландії; в Україні – до конституційної реформи 2004 року).

Мажоритарна система із зваженим представництвом використовується на президентських виборах у США. Виборці обирають не безпосередньо президента, а колегію виборщиків від даного штату, чисельність яких пропорційна чисельності населення за результатами останнього перепису. При цьому всі виборщики зобов'язані голосувати за кандидата, що отримав просту більшість у даному штаті. Таким чином, перемога навіть із незначною перевагою у крупних за населенням штатах (Каліфорнія, Техас, Нью-Йорк, Іллінойс та інших) є більш важливою, ніж у малонаселених штатах. В історії США взагалі було 3 випадки, коли президентом країни ставав кандидат, який по числу голосів програв супернику (!).

Преференціальна система – покращений різновид мажоритарної. Вона базується на тому, що виборець «ранжує» кандидатів. Якщо ніхто з них не набрав абсолютної більшості, то із списку виключається той кандидат, що мав найменше перших місць. Відповідно, його перші місця відаються тим кандидатам, що йшли другими. Так процедура повторюється до тих пір, поки один з кандидатів не набере потрібну кількість голосів для перемоги (як «своїх», так і тих, що перейшли до нього від вибулих претендентів). Але

головний недолік мажоритарної системи при цьому все ж таки зберігається (значна частина голосів «пропадає»).

Пропорційні системи характеризуються розподілом місць в парламенті згідно з долею голосів, отриманих політичною партією у багатомандатних виборчих округах. При пропорційних системах політичні мотиви боротьби виборців більш вагомі, тому що вони голосують не за одного конкретного кандидата, а за список, запропонований партією. Інакше кажучи, обирається політична сила, яка найкраще представлятиме інтереси виборців. При цьому менше голосів «пропадає». А в деяких країнах (Італія, Бельгія, Данія, Люксембург) виборець сам вказує на певних кандидатів від партії, впливаючи таким чином і на формування партійного списку.

Пропорційні виборчі системи сприяють політичній структуризації суспільства, однак при цьому обмежують конституційні права громадян вільно обирати депутатів і бути обраними (позапартійні особи практично не мають шансів на висування та обрання).

Негативним наслідком пропорційної системи також є збіднення «політичної палітри» (внаслідок існування «прохідного бар'єру») та неадекватність регіонального представництва; певний розрив зв'язків між виборцями та обраними депутатами (останні більше залежать від партійного керівництва), політичний вождізм тощо. Виглядає так, що депутат неначебто перестає бути «народним», а стає «партійним».

У низці країн виборчі закони закріплюють такі системи, що поєднують принципи пропорційної і мажоритарної. Наприклад, у ФРН половина депутатів обирається за принципом одномандатної мажоритарної системи, інша половина – за пропорційною системою партійних списків. При цьому не враховуються голоси, подані за партії, які не подолали п'ятитисячний бар'єр. Загалом така змішана система є досить зручною для країн з двопалатними парламентами.

Хоча слід зазначити, що багато виборців при пропорційній або змішаній системі, вважаючи, що їх думки не будуть враховані при голосуванні за «малі» партії, одразу підтримують одну з «основних» партій. Отже, навіть ці виборчі системи певним чином спровокують волевиявлення населення. При цьому все ж таки утвердилася думка, що загалом пропорційно-мажоритарна система є більш справедливою і демократичною, ніж інші.

Україна за роки незалежності випробувала всі три виборчі системи – від мажоритарної і змішаної до пропорційної. На жаль, отриманий досвід не завжди ретельно вивчався, тому пропозиції стосовно удосконалення виборів не були достатньо обґрунтованими.

Після конституційної реформи 2004 року Верховна Рада обиралася за пропорційною системою на підставі *закритих* партійних списків. У цьому форматі пропорційна система призвела до поляризації українського суспільства за соціальною і регіональною ознаками. Пересічні громадяни виявилися позбавленими можливості впливати на формування «депутатського корпусу», вибори стали не персоніфікованими, до виборчих списків потрапили маловідомі й некомпетентні особи. Виникла гостра потреба реформування як виборчої системи, так і виборчого законодавства.

Навіть невеликий історичний досвід українського державотворення засвідчує безперечну потребу політичного структурування суспільства (але бажано без маргінальних політичних утворень). Тому партійні функціонери намагаються переконати електорат в тому, що не варто повністю відмовлятися від пропорційної системи, треба лише зробити списки кандидатів у депутати *відкритими*. Саме такий порядок діє в більшості європейських країн [1].

Серйозної дискусії в суспільстві вимагає проблема використання грошової застави та її розмірів. Є перестороги стосовно того, що це приведе до «олігархізації» Верховної Ради України. Виникає цілком справедливе запитання: «Чи її інтереси вона тоді представлятиме, яких верств населення?». Отже, грошова застава не може бути застосована до всіх висуванців, оскільки це відкриє шлях до влади лише багатим кандидатам та перешкодить незаможним, але професійним і талановитим. Грошова застава доречна лише для політичних партій, а громадян вона буде ставити у нерівне положення.

Мажоритарна складова змішаної виборчої системи в Україні, на жаль, значною мірою дискредитована численними прикладами підкупу електорату (у т.ч. й на парламентських виборах восени 2012 року).

Ще один дискусійний момент – графа виборчого бюллетеню «Не підтримую жодного кандидата» (на побутовому рівні її називають «Проти всіх»). Ця графа може слугувати своєрідним індикатором ставлення громадян до влади, а її відсутність у бюллетені може призвести до зниження явки виборців.

Отже, використання змішаної системи на виборах депутатів Верховної Ради (з відкритими партійними списками та певним прохідним бар'єром для відсікання маргінальних політичних сил) та мажоритарної (з можливостями самовисування кандидатів) – на виборах органів місцевого самоврядування – вбачається найоптимальнішим варіантом для сучасної України. Така пропорційно-мажоритарна система сприятиме запобіганню політичній корупції, а з іншого боку – повинна забезпечити конституційні виборчі права громадян обирати та бути обраними до органів влади.

Висновки

1. Фокусом політичного життя в країні є вибори, їх статистика є найбільш об'єктивним матеріалом для дослідження політичної боротьби.
2. Електоральна географія – це складова частина політичної географії, що вивчає територіальні особливості поведінки населення в зв'язку з виборами до органів державної влади і місцевого самоврядування.
3. Географічний аналіз електоральної поведінки дає змогу оцінити територіальні відмінності в поглядах населення на принципові проблеми суспільно-політичного та господарського розвитку держави, напрямки і динаміку відповідних змін, на важливі питання її внутрішньої та зовнішньої політики тощо.
4. Ступінь досконалості виборчої системи визначає повноту реалізації конституційних прав громадян на участь в управлінні державними справами.
5. Існує 3 основних типи виборчих систем (мажоритарні, пропорційні, змішані), кожна з яких має свої механізми спотворення волевиявлення виборців, незважаючи на те, що ці системи складалися та вдосконалювалися протягом багатьох століть.
6. Якщо гасло «одна людина – один голос» реалізується будь-якою виборчою системою, то принцип «кожному голосу – однакову вагу» навіть теоретично реалізуватися не може.
7. Українським реаліям найліпше відповідають змішана виборча система для виборів депутатів Верховної Ради та мажоритарна при виборах органів місцевого самоврядування.

Література

1. Колосов В.А. Электоральные предпочтения жителей крупных городов России: типы и устойчивость / В.А. Колосов, Н.А. Бородулина // Полис. – 2004. – С. 70-79.
2. Миронюк В.М. Електоральна географія регіону (на матеріалах галицьких областей) : Дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 / В.М. Миронюк – Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 20 с.
3. Хан Є.А. Електоральна географія Криму: Дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 / Є.А. Хан – О.: ОНУ ім. І. Мечникова, 1999. – 20 с.
4. Хан Є.А. Електорально-географічний аналіз президентських виборів в Україні / Є.А. Хан // Український географічний журнал. – 1999. – № 1. – С. 59-62.
5. Шаблій О.І. Електоральна географія // Соціально-економічна географія України / За ред. О.І. Шаблія. – Л.: Світ, 2000. – С. 116-131.

Summary

S.I. Siutkin, L.S. Makarenko. **Electoral Geography of Ukraine.**

The main factors leading to rapid transformation of electoral geography into the most important component of political geography are discussed, methods of "electoral engineering" are examined, election systems and mechanisms of elector's will misrepresentation are compared, selection of optimal electoral system for Ukraine is justified in this article etc.